

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه قم
دانشکده الهیات

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد فقه و مبانی حقوق

عنوان:

احکام وضعی استنکاف از خمس و زکات

استاد راهنما:

حجت الاسلام دکتر سید یوسف علوی وثوق

استاد مشاور

حجت الاسلام دکتر سید محمد جواد وزیری فرد

دانشجو:

زهرا امامی نژاد

تابستان 1389

تقدیم به

محضر مقدس حضرت ولی عصر (عج)

و همه کسانی که منتظر اویند .

به رسم قدردانی و تشکر

حمد و سپاس یگانه خالق هستی را که الطاف کریمانه و خاصه اش را از آغاز تا پایان این نوشتار مضمول حاکم کرد.

تقدیر و تشکر از اساتید دوره کارشناسی ارشد و همه کسانی که به نحوی در تدوین این رساله مرا یاری نمودند.

و با تشکر از اساتید بزرگوار راهنما و مشاور جناب آقایان « سید یوسف علوی وثوق و دکتر سید محمد جواد وزیری فرد» که با راهنماییهای مشفقانه و عالمانه خویش از هیچ کمکی دریغ نفرمودند.

سلامتی و توفیقات روز افزون ایشان را از درگاه ایزدمنان مسئلت دارم.

چکیده

خمس و زکات از حقوق واجب مالی است که در صورت فراهم بودن سایر شرایط پرداخت آن بر هر انسان مکلفی واجب می باشد. اسلام همواره در راه تزکیه انسانها و ایجاد مساوات و حفظ نظام اقتصادی می کوشد، در راه ساختن مدینه فاضله، قوانینی را وضع فرموده که همه مستضعفین بتوانند به حقوق حقه خود نائل آیند. استنکاف از پرداخت خمس و زکات گذشته از حرمت تکلیفی احکام وضعی دیگری را نیز به دنبال دارد. از جمله این احکام ضمان می باشد که از اسباب آن غصب و خیانت در امانت، پیمان شکنی و... را می توان بر شمرد. پس از استقرار حقوق مالی فوق بر ذمه مکلف، اینگونه اموال به عنوان امانتهای شرعی در اختیار وی خواهد بود که وجوباً موظف به رساندن آنها به اهلش در اولین فرصت مقتضی است و در صورت استنکاف از پرداخت و تصرف در آنها نمونه بارز خیانت در امانت شرعی و غصب عین و منفعت می باشد و حکم وضعی ضمان در مورد وی جاری می شود. مسلماً این احکام تکلیفی و وضعی مربوط به آن مختص زمان حضور معصوم نبوده و در زمان غیبت امام زمان (عج) نیز جاری می باشد. در پایان از مطالب گفته شده نتیجه گرفته می شود که در صورت عدم پرداخت این واجبات مالی شرعی (خمس و زکات) مستنکف شریک در اموال مستحقین بوده و احکام وضعی بطلان، صحت، ضمان، شرطیت و سببیت بصورتی که توضیح داده شده شامل حال او می شود.

کلید واژه ها: خمس، زکات، احکام، وضعی، استنکاف

فهرست

صفحه	عنوان
۱	فصل اول کلیات.....
۲	مقدمه.....
۵	بخش اول: طرح تحقیق
۵	الف - بیان مسأله تحقیق
۶	ب - ضرورت اهداف تحقیق
۷	ج - پرسشهای تحقیق
۷	د - فرضیات تحقیق
۸	هـ - پیشینه تحقیق
۸	و - روش کار و تنگناها
۹	بخش دوم: تعریف واژگان
۹	- احکام
۱۰	- حکم وضعی
۱۲	- استتکاف
۱۳	- خمس
۱۴	- زکات
۱۵	فصل دوم: احکام
۱۶	بخش اول:
۱۶	گفتار اول: حکم شرعی
۱۸	گفتار دوم: مسئولیت مخالفت در برابر احکام
۲۰	گفتار سوم: اقسام وجوب

- ۱- واجب کفایی و عینی ۲۰
- ۲- واجب تعیینی و تخییری ۲۱
- ۳- واجب تعبدی و توصلی ۲۱
- ۴- واجب مطلق و مشروط ۲۲

بخش دوم

- گفتار اول: وجوب در زکات و خمس ۲۴
- گفتار دوم: چگونگی وجوب در زکات ۲۶
- گفتار سوم: چگونگی وجوب در خمس ۲۸
- گفتار چهارم: برداشت ۳۲
- فصل سوم: خمس و زکات ۳۴

بخش اول:

- گفتار اول: پیرامون خمس ۳۵
- گفتار دوم: تعریف خمس ۳۷
- گفتار سوم: منابع خمس ۳۸
- گفتار چهارم: مستحقین خمس ۴۲
- گفتار پنجم: آیا قرار دادن خمس برای سادات تبعیض است؟ ۴۴
- گفتار ششم: خمس در زمان غیبت امام زمان (عج) ۴۷
- ۱- روایات مربوط به اسیران و غنایم جنگی ۴۷
- ۲- روایات مربوط به شرایط خاص ۴۹
- ۳- روایات مربوط به شخص خاص ۵۱
- ۴- روایات تحلیلی ۵۲
- ۵- اطلاق در روایات ۵۲

بخش دوم: زکات

- 57 گفتار اول: پیرامون زکات
- 59 گفتار دوم: تعریف زکات
- 61 گفتار سوم: متعلق زکات
- 64 گفتار چهارم: دلیلهای انحصار زکات در نه چیز
- 68 گفتار پنجم: مستحقین زکات
- 69 گفتار ششم: زکات در عصر امام زمان (عج)

بخش سوم:

- 71 گفتار اول: تفاوت خمس و زکات
- 74 گفتار دوم: تفاوت خمس و زکات با مالیات
- 77 گفتار سوم: راه کارهای تقویت فریضه خمس و زکات
- 81 فصل چهارم: استنکاف

بخش اول:

- 82 گفتار اول: تخلف و نافرمانی در برابر احکام
- 85 گفتار دوم: علل استنکاف از خمس
- 88 گفتار سوم: راهکارهای خروج از استنکاف

بخش دوم: احکام وضعی

- 90 گفتار اول: ترک خمس و زکات و آثار وضعی آن
- 90 1- پیشگفتار
- 92 2- صحت در افعال عبادی
- 94 3- سببیت
- 95 4- بطلان

96	5- شرطیت
97	6- ضمان
98	الف: نمونه ای خیانت
99	ب: نمونه‌های از خوردن مال یتیم
۱۰۰	ج: نمونه ای از پیمان شکنی
101	گفتار دوم
101	1- پیشگفتار
103	2- تعریف غصب
۱۰۵	3- مستندات حکم غصب
۱08	4- مبانی فقهی حکم غصب
۱۱۰	گفتار سوم: ضمان
۱۱۰	1- تعریف ضمان ید
۱۱۵	2- موجبات ضمان
۱۱۶	3- ادله ضمان ید
119	4- شرایط تحقق ضمان ید
119	الف: موجبات ضمان
123	ب: شرط تکلیف در ضمان مالی شرعی
126	گفتار چهارم: مورد ضمان و طرق براءت مستولی
129	گفتار پنجم: شرکت
130	1- شرکت حقیقی
131	2- کلی در معین
131	3- شرکت در ارزش
133	گفتار ششم: خیانت در امانت

134	اقسام خیانت
137	نتیجه گیری
139	منابع و مأخذ

فصل اول

کلیات

مقدمه:

خمس و زکات از مالیاتهای اسلامی هستند که به منظور رفع مشکلات مالی امت اسلامی در توزیع عادلانه ثروت و تقویت بنیه مالی حکومت اسلامی وضع شده است. میان خمس و زکات این تفاوت مهم وجود دارد که زکات جزء اموال عمومی جامعه اسلامی محسوب می شود، لذا مصارف آن عموماً در همین قسمت می باشد، ولی خمس از مالیاتهایی است که مربوط به حکومت اسلامی است، یعنی مخارج دستگاه حکومت اسلامی و گردانندگان این دستگاه از آن تأمین می شود، محروم بودن سادات از دست یابی به زکات در حقیقت برای دور نگه داشتن خویشاوندان پیامبر «صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ» از این قسمت است تا بهانه ای به دست مخالفان نیافتند که پیامبر «صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ» خویشان خود را بر اموال عمومی مسلط ساخته است، ولی از سوی دیگر نیازمندان سادات نیز باید از طریق تأمین

شوند. در حقیقت خمس نه تنها یک امتیاز برای سادات نیست، بلکه یک نوع کنارزدن آنها به خاطر مصلحت عموم و به خاطر اینکه هیچ گونه سوء ظنی تولید نشود می باشد.^۱

آیا می توان باور کرد که اسلام برای از کارافتاده ها و ایتام و محرومان غیربنی هاشم فکری کرده باشد و از راه زکات مخارج سال آنها را تأمین کرده باشد، ولی نیازمندان بنی هاشم را بدون هیچ گونه تأمین رها سازد؟ پس قانون خمس هیچگونه امتیاز طبقاتی برای سادات ایجاد نمی کند و از نظر جنبه های مادی هیچ گونه تفاوتی با زکاتی که برای سایر فقراست ندارد، در حقیقت دو صندوق وجود دارد: صندوق خمس و صندوق زکات هرکدام از نیازمندان تنها حق دارند از یکی از این دو صندوق استفاده کند آن هم به اندازه ی مساوی یعنی به اندازه نیازمندی یک سال^۲ فقرای غیرسادات از صندوق زکات و فقرای سادات از صندوق خمس بهره مند می شوند. نیازمندان سادات حق ندارند چیزی از زکات مصرف کنند.

سهم امام و سادات و دیگر وجوهات شرعی یا به عبارتی همان خمس و زکات و ...، باید زیر نظر امام معصوم «عَلَيْهِ السَّلَام» دریافت و در جای خود مصرف شود.

در زمان حضور امام معصوم، وجوهات خمس و زکات به دست مبارک حضرت می رسد تا در محل مربوطه صرف شود و یا توسط کسانی از شاگردان و اهل علم و فقه اسلامی واجد شرایط که از حضرت نیابت و اجازه خاص دارند و در اقصی نقاط بلاد اسلامی هستند، مبالغ را دریافت و با اجازه حضرت در موارد خاص صرف می کنند.

در زمان غیبت که دسترسی به امام معصوم «عَلَيْهِ السَّلَام» قطع شده است، به توصیه خود حضرت «عَجَّ اللهُ تَعَالَى فَرَجَهُ الشَّرِيفُ» که در عصر غیبت به راویان حدیث و فقهای

۱- جمعی از دانشمندان، تفسیر نمونه چاپ هفتم (تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۰ ش).

۱- همان، ص ۱۸۳-۱ جمعی از دانشمندان، تفسیر نمونه، پیشین، ص ۱۸۳

اسلامی مراجعه کنید، اینان نیابت عام از حضرت دارند و مبالغ خمس و زکات را از جانب حضرت دریافت و بر اساس وظایف و اختیاراتی که دارند درمحل های مربوطه صرف می کنند.

بخش اول : طرح تحقیق

الف : بیان مساله تحقیق

خمس و زکات از حقوق واجب مالی است و استنکاف از پرداخت آنها گذشته از حرمت تکلیفی احکام وضعی دیگری که بارزترین آنها ضمان می باشد را به دنبال دارد . که همانند سایر احکام وضعی مترتب بر موضوع معینی همانند غصب و خیانت در امانت می باشد . به نظر می رسد معیارهایی که در تصرف عدوانی وجود دارد در مورد استنکاف از پرداخت وجوه شرعی نیز تحقق پیدا می کند .

پس از استقرار حقوق مالی فوق بر ذمه مکلف اینگونه اموال به عنوان امانتهای شرعی در اختیار وی خواهد بود که وجوباً موظف است در اولین فرصت آنها را به اهلش برساند . نپرداختن و تصرف در آنها از مصادیق بارز خیانت در امانت شرعی و غصب عین و منفعت و مشمول قاعده « علی الید ما اخذت حتی تودیہ » می باشد .

به نظر نمی رسد که احکام تکلیفی و وضعی مربوط به استنکاف از پرداخت وجوه شرعی خمس و زکات انحصاربه زمان حضور معصومین « عَلَیْهِمُ السَّلَام » داشته باشد بلکه در زمان غیبت هم جاری است .

ب: ضرورت و اهداف تحقيق

انفاق این حس خیرخواهی در وجود همه انسانها به طور فطری و خدادادی وجود دارد و این خود فرد است که باید نور این پدیده الهی و خیرخواهی را در وجود خود متبلور سازد و اگر برآستی بداند هدف از زندگی چیست و برای چه به این دنیا آمده است و به این سؤال پاسخ درستی بدهد و بتواند پاسخ آن را در تمام مراحل زندگی سرلوحه کار خود قرار دهد هدف او در زندگی مشخص و معین می شود و دیگر نمی تواند از انفاق امساک نماید چون می داند آنچه در اختیار اوست امانتی است از جانب خدای تعالی و به زودی آن را می گذارد و می گذرد «... ما عندکم یفقدو ما عند الله باقی^۱» آنچه در نزد شماست تمام وفانی می شود و آنچه در نزد خداست پایدار و باقی است .

اسلام و شارع مقدس همواره در راه تزکیه و اصلاح نفس انسانها و مخصوصاً ایجاد مساوات برابر و حفظ نظام اقتصادی جامعه می کوشد و در راه ساختن مدینه فاضله، قوانین و مقرراتی وضع فرموده که همه مستضعفین بتوانند به حقوق حقه خویش نائل آیند با توجه به این نکات اهمیت پرداختن به موضوع انفاق خاص و استتکاف در آن روشن می شود. علاوه بر اینکه این عمل خیر در جامعه فعلی ما کم رنگ شده و مسلمانان به جهت عدم اطلاع یا عدم درک ضرورت مسأله اهمیت لازم را به پرداخت خمس و زکات اموالشان نمی دهند. و به مسئله محرومیت زدایی که از اعتقادات دینی و مذهبی بسیار مهم در نظام اسلامی و از اهداف اولیه اسلام است، آنچنان که باید اهتمام نمی ورزند.

امید است این پژوهش گامی در راه ترویج و تبلیغ این عمل خیر و خدایسندانه باشد.

^۱ - سوره نحل آیه ۹۶

ج: پرسشهای تحقیق

هر تحقیق نتیجه ی ایجاد سؤال در ذهن محقق و پاسخ به آن می باشد. نحوه پاسخ نیز بسته به سوال ممکن است با عنوان خاصی در بخشی از تحقیق آورده شود و یا به دلیل خاصیت سؤال در طول تحقیق به آن پاسخ داده شود.

با این مقدمه برآنیم که بگوییم سئوالات اصلی تحقیق عبارتند از:

۱- خمس و زکات چیست؟ آیا پرداخت آن برمکلف واجب است به نوع وجوبش چگونه است؟

۲- در صورت استنکاف از پرداختن این وجوهات، آیا غیر از احکام تکلیفی، احکام وضعی نیز شامل آنها می شود؟

۳- آیا جریان احکام مربوط به ضمان ناشی از استنکاف از پرداخت خمس و زکات در زمان حضور و غیبت یکسان است؟

د: فرضیات تحقیق

۱- خمس و زکات از جمله واجبات مالی است که از جانب حاکم شرع برای مستحقین آنها در نظر گرفته شده است .

۲- بنابراین ، این وجوهات متعلق حق غیر می باشد و استنکاف از پرداختن آنها حکم وضعی ضمان را به همراه دارد .

۳- در صورت وجود اراده مکلف براداء حقوق، ید مکلف از نوع ید امانی است و در صورت نیت برعدم پرداخت و یا تصرف در آنها ید او ، ید عدوانی است .

۴- جریان احکام مربوط به ضمان ناشی از استنکاف پرداخت خمس و زکات در زمان حضور و غیبت یکسان است .

هـ: پیشینه تحقیق

با بررسی انجام شده مشخص گردید علی رغم اینکه در مبحث خمس و زکات کتابها ومقالات زیادی به رشته تحریر در آمده اما در هیچ کدام جنبه های مربوط به احکام وضعی آن روشن نگردیده و کاری بصورت منسجم در مورد استنکاف از پرداخت وجوه شرعی که تمامی جوانب آن سنجیده باشد به چشم نخورد.

و: روش تحقیق و تنگناها

روش به کار گرفته شده در این پایان نامه به صورت کتابخانه ای بوده است به صورت مراجعه به کتب فقهی و استخراج مطالب مرتبط با خمس و زکات و استنکاف و نپرداختن وجوه شرعی و حبس حقوق ، ضمان ، احکام وضعی و ...

به امید آنکه علی رغم تمامی مشکلات ، چه شخصی و چه آنهایی که مربوط به کل کار می باشد از جمله پیچیدگی مسائل فقهی ، پراکندگی و تنوع وتکثر ابواب فقهی توانسته باشم گامی هر چند کوتاه در راه اشاعه دین برداشته باشم .

بخش دوم: تعریف واژگان احکام

احکام جمع حکم است، در کتابهای لغت برای واژه حکم معنای گوناگونی بیان

شده است. ابن منظور در لسان العرب می گوید:

« حکم عبارت است از داوری و قضاوت کردن به روش انصاف ۱ »

جوهری در الصحاح اینگونه آورده است ۲:

« حکم مصدر باب حکم یحکم بمعنی قضاوت و داوری می باشد. »

راغب در المفردات چنین می گوید ۳:

« اصل حکم منع شیء » حکم در لغت به معنای منع کردن برای اصلاح چیزی است و حکم به

چیزی یعنی اینکه مقرر داشت که آن چیز اینطور باشد یا اینطور نباشد »

معنای اصطلاحی:

شهید اول در تعریف معنای فقهی حکم می گوید:

« حکم شرعی عبارت است از خطاب شارع که مربوط است به کارهای مکلفین به گونه اقتضاء

(وجوب و حرمت) یا تخییر (اباحه) و برخی از علما از جمله علامه حلی کلمه وضع را اضافه

کرده اند. »

آیت الله خوئی می گوید:

« حکم عبارت است از اعتبار نفسانی از طرف شارع. »

فاضل مقداد می گوید:

۱- محمد منظور، لسان العرب، [بی جا]: دارالحياء التراث العربی، ۱۴۰۸، ج ۱۴، ص ۱۴۱.

۲- اسماعیل جوهری، الصحاح تاج اللغة و صحاح العربیه، به کوشش: عبدالغفور العطار (قاهره: [بی نا]، ۱۳۶۷)، ج ۵۲، ص ۱۹۰۱.

۳- حسین بن محمد راغب اصفهانی، مفردات الفاظ قرآن به تحقیق: صفوان عدنان داوودی (بیروت: دارالشامه، ۱۴۱۲ هـ.ق) ص ۲۴۸

۴- محمد بن مکی عاملی، القواعد والفوائد، به تحقیق: دکتر عبدالهادی حکیم، [بی جا، نشر مکتبه المفید، [بی تا]].

۵- آیت الله خوئی، سید ابوالقاسم، مصباح الاصول، ج ۳، ص ۷۷

« حکم عبارت است از خطاب و فرمان شرعی مربوط به کردار مکلف به گونه اقتضاء

(وجوب ، حرمت استصحاب و کراهت) یا تخییر (اباحه) یا وضع^۱ »

بطور کلی منظور از حکم در اصطلاح ، حکم شرعی می باشد که عبارت است از

قانونگذاری صادر از خدایتعالی برای سامان بخشیدن به زندگی مادی و معنوی انسانها و فرق

نمی کند که جعل حکم مستقیماً به فعل مکلف تعلق گیرد یا به خود او یا به چیزهای دیگر در

رابطه با او که بر دو نوع است :

حکم تکلیفی

حکم وضعی

سید محمد بحرالعلوم در بلغه الفقیه می گوید^۲:

« حکم عبارت است از جعل تکلیفی یا وضعی که متعلق به فعل انسان می باشد از این حیث

که از انجام آن منع کند و یا اجازه آن را بدهد و یا اثری بر آن مترتب گردد ، پس جعل رخصت

حکم است ، شخص مکلف مورد و متعلق آن و فعل انسان موضوع آن حکم می باشد».

اما خمینی (قدس سره) می گوید^۳:

« حکم در معنای اعم عبارت است از قانون شرعی و شامل حکم تکلیفی و وضعی می شود .»

حکم وضعی

حکم وضعی را با مقایسه حکم تکلیفی می توان تبیین نمود :

حکم تکلیفی آن است که به انگیزه ی وادار ساختن، یا نهی کردن یا مجاز شمردن برای مکلف

از سوی خداوند قرار داده می شود^۱. حکم تکلیفی مباشرتاً و بدون واسطه به افعال بندگان

۱- فاضل مقداد السیوری ، نضدالقواعدالمقهه ، علی مذهب الامامیه ، (قم : مکتبه آیه الله مرعشی ، ۱۴۰۳) ص ۹ قاعده چهارم.

۲- محمدال بحرالعلوم ، بلغه الفقیه، (تهران: مکتبه الصادق، ۱۳۶۲ هـ. ش) ج ۱، ص ۱۳.

۳- روح الله ، الموسوی الخمینی ، البیع ، (قم : موسسه اسماعیلیان، ۱۳۶۳ هـ) ج ۱، ص ۲۵.